

Educació artística per sensibilitzar en diversitat sexual

Ricard Huerta, ricard.huerta@uv.es, Universitat de València, España.

Resum

Aquesta investigació forma part del projecte “Sensibilització en igualtat de gènere i diversitat sexual mitjançant intervencions artístiques en contextos universitaris” (GV/2020/069). L'objectiu és reflexionar a partir de pràctiques artístiques, elaborant dissenys gràfics, tot incorporant qüestions d'educació en disseny des del taller de gràfica. Es presenta l'estudi de cas d'una intervenció als espais universitaris, analitzant el taller impartit a grups d'alumnat, fent servir instruments d'avaluació com diagnòstics, grups focals i treball creatiu, formant mestres conscients del respecte a la diversitat sexual i l'educació inclusiva. Entre els resultats, destacar la utilització del disseny en la formació de professorat, qüestionant estereotips socials.

Paraules clau

Disseny; formació del professorat; diversitat sexual; educació artística; alfabetització visual; LGTBIQ+

Art education for awareness on sexual diversity

Abstract

This research is part of the project “Awareness of gender equality and sexual diversity through artistic interventions in university contexts” (GV/2020/069). The aim is to reflect on artistic practices, developing graphic designs, incorporating design and educational issues from the graphics workshop. We present a case study of an intervention in university spaces, analysing the workshop given to groups of students, using assessment tools such as diagnoses, focus groups and creative work, training teachers in respect for sexual diversity and inclusive education. Among the results, highlight the use of design in teacher training, and questioning social stereotypes.

Keywords

Design; teacher training; sexual diversity; art education; visual literacy; LGTBIQ+

La present investigació forma part del projecte I+D+i “Sensibilització en igualtat de gènere i diversitat sexual mitjançant intervencions artístiques en contextos universitaris” amb finançament de la Generalitat Valenciana GVA a través de la Conselleria d'Innovació, Universitats, Ciència i Societat Digital (Referència: GV/2020/069).

Aquesta investigació neix d'un procés d'intervenció en les aules universitàries de formació del professorat. L'article genera un estudi exploratori i descriptiu de les possibilitats educatives de l'educació artística, tot afavorint la pràctica del disseny gràfic. Es presenta un estudi de cas en què s'hi analitza una intervenció amb activitats de taller que s'imparteixen a l'alumnat de Magisteri. L'objectiu principal de la investigació consisteix en reflexionar a partir de pràctiques de disseny gràfic, incorporant qüestions relatives a la diversitat sexual, especialment des del taller, en la pràctica creativa, mitjançant el que anomenem Investigació Educativa Basada en Arts. Un segon objectiu consisteix en realitzar accions artístiques fent ús del disseny gràfic per tal de sensibilitzar als futurs docents en qüestions de diversitat sexual i respecte a les dissidències LGBTIQ+¹. La recollida de dades es fa a través de la pràctica. Fem servir instruments d'avaluació propis de l'estudi de cas, com ara diagnòstics, grups focals i treball creatiu. Al llarg del procés creatiu detectem la importància de la reflexió que genera la pràctica. Utilitzem el debat com a font d'argumentació, tractant qüestions de gènere i diversitat sexual en defensa dels Drets Humans. Advoquem per incorporar les experiències personals per formar mestres més conscients en el respecte a la diversitat i l'educació inclusiva. Entre els resultats aconseguits, destacar la utilització del disseny gràfic com a escenari important per a la formació inicial del professorat, així com el fet de qüestionar estereotips socials, superant els tabús convencionals, propiciant espais creatius de discussió, i donant tanta importància al procés com als resultats finals.

L'alumnat de magisteri no està familiaritzat ni amb l'art ni amb el disseny. Mai se'ls ha format per conèixer o dominar les pràctiques artístiques. Es consideren ineptes a l'hora de dibuixar, pintar, modelar o dissenyar (figura 1). Aquesta situació ve provocada per una escassa (o inexistent) relació amb les arts visuals al llarg de la seva formació escolar. I aquesta escassa formació en matèria artística comporta un cert desinterès cap als arguments de la cultura visual. Com que no reconeixen la importància de l'art i el disseny, probablement transmetran al seu alumnat escolar una certa desafecció i incapacitat comunicativa en

relació amb el disseny gràfic (figura 2). Per això resulta important que coneguin les estratègies del disseny gràfic, i que reconeguin la importància que té la cultura visual en l'escenari actual, ja que habitem un món ocupat per les imatges.

Per superar aquest buit curricular i donar forma al coneixement de les possibilitats educatives del disseny gràfic, proposem centrar-nos en la formació inicial de mestres. Difondre el coneixement del disseny gràfic entre futurs docents suposa incorporar als estudis de grau una sèrie d'elements formatius entre els quals s'hi inclouen la història de l'escriptura (Briggs & Burke, 2002), la cal·ligrafia, la tipografia i el disseny de lletres. A més de generar formació teòrica, resultarà fonamental introduir tallers de disseny i experiències creatives, mitjançant les quals els futurs docents posen en pràctica les seves habilitats gràfiques, la seva perícia i el coneixement dels materials, sense perdre mai de vista la deriva digital.

Metodologia de la investigació

El present estudi parteix d'una investigació de tipus qualitatiu, aplicant com a metodologia l'estudi de cas, seguint com a referència l'autor Robert Stake (2005). S'hi analitzen tant el procés com els resultats d'una experiència educativa i artística que s'ha desenvolupat a la universitat. Es tracta d'una investigació de caràcter exploratori (Yin, 1994) en la qual participen un total de 100 estudiants del Grau de Mestre en Educació Primària. Incorporem com a metodologia la Investigació Educativa Basada en Arts, que ens permet revisar els resultats en tant que informació gràfica, ja que es tracta d'imatges. L'alumnat participant genera una major motivació cap a les arts visuals, tot i el poc coneixement que tenen sobre la matèria (Huerta, Domínguez i Barbosa, 2017). Escoltem des de l'inici els seus comentaris de desànim, però incidim en replantejar la manera com ens relacionem, les formes de generar coneixement, i de quina manera les imatges ens serveixen per aprendre (Pallarès, 2020).

Per a la recollida de dades s'utilitza una bateria de preguntes semiestructurades, a més d'organitzar grups focals, la qual cosa permet establir una triangulació de l'anàlisi, mitjançant debats i reflexions. La investigació s'articula en el context de l'espai formatiu que compartim, de manera que incorporem l'observació participant, utilitzant dinàmiques apropiades per al diàleg crític. Utilitzem com a unitat d'anàlisi dos grups als quals s'imparteix la matèria, que sumen un centenar d'alumnes. Aquesta unitat d'anàlisi conté les següents característiques: a) La mitjana d'edat

1. Sigles que designen al col·lectiu compost per lesbianes, gais, transgènere, transsexuals, bisexuals, intersexuals, queer i la resta d'identitats i orientacions incloses en el +, que indica que el col·lectiu segueix en constant creixement.

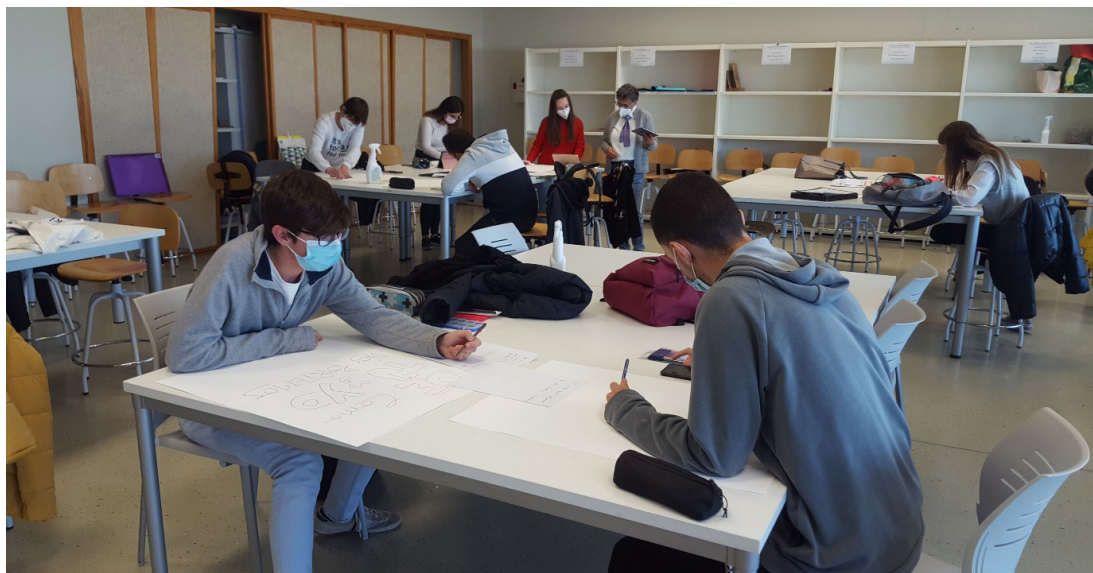

Figura 1. Alumnat del grau de magisteri iniciant els seus dissenys per a la intervenció artística.

Figura 2. Alumna del grau de magisteri dissenyant un dels cartells que conformaran l'acció "S" de Sensibilització.

del grup és de 21 anys; b) L'experiència permet que l'alumnat tingui una trobada fructífera amb la pràctica artística; c) S'aconsegueix superar el rebuig inicial cap al disseny com a exercici de creació, eliminant els prejudicis i tabús acumulats per la falta de contacte anterior amb els tallers d'art i de disseny (figura 3).

Tant el procés de treball realitzat com els resultats aconseguits (els 69 cartells dissenyats) ens ajuden a conèixer millor a l'alumnat, de manera que la valoració de les seves propostes es realitza mitjançant una avaluació continuada. Com

que estan creant imatges, valorem les experiències generades, el discurs gràfic emprat, el desig de respectar la diversitat, la implicació dels sentiments, o fins i tot el patrimoni particular que representa a cada estudiant (Panciroli, 2016). La seva creativitat s'accentua quan comencen a valorar allò que realment els interessa, de manera que s'afavoreix el diàleg, la proximitat dels usuaris, atenent a una praxi humanitzada, fomentant la participació implicada de totes les persones del grup. La intenció és ajudar-los a experimentar des de la pràctica del disseny, afavorint el seu

Figura 3. Creació de dissenys espontanis a l'espai urbà per part de l'alumnat universitari.

aprenentatge en un entorn orientat cap a l'acte creatiu, en un ambient en el qual predomina la confiança en les seves possibilitats (Hernández i Sancho-Gil, 2015).

Atenem també a les propostes co-educatives, vinculades a la igualtat, com una forma coherent de situar el pensament feminista pedagògic, incorporant elements de la cultura de les dones, especialment aquells que tendeixen a disminuir la violència, augmentar el respecte, i a fomentar les relacions entre les persones i la conservació i la cura dels qui més ho necessiten.

La present investigació la fem tant a l'aula com als espais oberts de la facultat, partint d'una pedagogia crítica, resseguint els consells de Paulo Freire (2015), conscients de la necessitat d'educar els futurs mestres en qüestions de disseny i d'estètica (Duncum, 2015), fomentant la inclusió, el respecte i la participació en tots els processos d'ensenyament. Amb aquest tipus de pràctiques establim una crítica constant cap a les mancances d'un sistema educatiu on s'evidencia la falta d'interès per formar en cultura visual, en art i en disseny, ja que ningú ensenya a l'alumnat a conèixer, crear i gaudir de les imatges. Això provoca un desajust enorme, que causa finalment un rebuig cap a les arts i la pràctica del disseny per part de la majoria dels estudiants. Aquesta situació encaixa amb un sistema que reproduïx desigualtats, degut per una banda a la pressió

que exerceixen els estereotips socials, i d'altra banda a les pors que impedeixen posar remei a les situacions educatives injustes (Sancho-Gil i Hernández, 2018). La metodologia de l'estudi de cas, gràcies a la proximitat que estableix amb l'objecte estudiat, ens permet endinsar-nos en els interessos de l'alumnat, valorant positivament les seves experiències (figura 4), elaborant coneixement a partir de les seves narratives personals, i generant entorns propicis a l'aprenentatge significatiu, per la qual cosa el disseny gràfic es converteix en un instrument adequat i molt pertinent.

Pel que fa a la tècnica de recollida de dades, es parteix d'un diagnòstic inicial en el qual es determinen els coneixements previs que té l'alumnat sobre disseny. Gràcies a aquesta indagació inicial podem abordar el projecte amb més garanties. Durant el desenvolupament del taller en què l'alumnat realitza els dissenys, estem molt pendents dels seus avenços. S'explica amb deteniment el paper dels logos i les marques en el disseny (Badajoz i Freixa, 2019). En la fase de materialització de la feina, s'organitzen grups focals (*focus group*) per detectar de forma fiable el grau de satisfacció, un cop finalitzada la tasca. En les diferents fases del procés sempre s'elabora una discussió analítica de les dades recollides. En totes les fases es valora positivament el que sap l'alumnat, ja que apreciar els seus coneixements propicia una major motivació, aconseguint així millors resultats.

Figura 4. Alumna dissenyant el text del seu cartell reivindicatiu contra la violència de gènere.

Incorporar el disseny a la formació de mestres

La possibilitat de concebre una escola des de plantejaments que incloguin els sabers vinculats a les Humanitats, tal i com recomana Nuccio Ordine (2013), entre els quals hi hauria les arts, el disseny, i en general l'acostament a la imatge, són viables si l'espai escolar específic pot concretar quines són les propostes que s'hi han d'abordar. La concepció de l'escola com un entorn molt impregnat per la visualitat ens permet avançar cap a la cultura visual, incorporant elements que neixen de pressupostos sociològics, semiòtics i artístics, articulant la pràctica docent des de la innovació educativa, considerant les singularitats de l'alumnat universitari, factors clau a l'hora de proposar una investigació significativa que suposi avanços en la formació de professorat, qüestions plantejades des d'una perspectiva crítica per l'autora Anna Lobovikov-Katz (2019).

Convé tenir en compte els interessos de l'alumnat, considerant les seves pròpies experiències, atenent les seves narratives, des de la perspectiva sensible que recomana Ricard Ramon (2019). Per això activem pràctiques artístiques de visualització en entorns de mediació pedagògica. Concebre l'educació des d'un plantejament crític permet fer visibles els elements de discriminació en l'espai educatiu. Fins i tot quan contemplem accions concretes de valoració de la diversitat o la incorporació de referents LGTB, hi ha nombro-

sos nivells de reflexió (Greteman, 2017) que ens porten a identificar relacions i discursos de poder (Chung, 2007), així com molts altres elements que romanen invisibles i que no són abordats fins que no hi ha una voluntat legítima de canviar i millorar l'àmbit educatiu.

Articular el discurs al voltant del coneixement del disseny com a entitat creativa permet abraçar distints factors culturals, que van des de la utilització de tipografies i recursos visuals per dissenyar, fins al reconeixement de l'entorn urbà i mediàtic. Si tot això va acompanyat d'un enfocament crític, en el qual juga un paper determinant la lluita contra la discriminació, llavors iniciem un nou concepte de territori educatiu com a lloc que pot possibilitar processos reflexius atenent a les urgències socials, permetent debats importants, com són la discriminació per gènere, la marginació de les dissidències, o la desigualtat. Això ens permet abordar algunes problemàtiques socials de diverses maneres, incloent com a proposta la utilització de pràctiques artístiques. Es tracta d'optimitzar el temps que tenim, incorporant elements de lluita social i tractament de temàtiques d'actualitat (Camacho i Steguet, 2021), al mateix temps que ensenyem els principis del disseny combinant tècniques tradicionals amb l'ús de tecnologies digitals (figura 5).

De les nostres propostes per a l'ensenyament de les arts visuals es desprèn la necessitat d'articular una investigació que es fa partint del con-

Figura 5. Alumna combinant tècniques tradicionals amb tecnologies digitals.

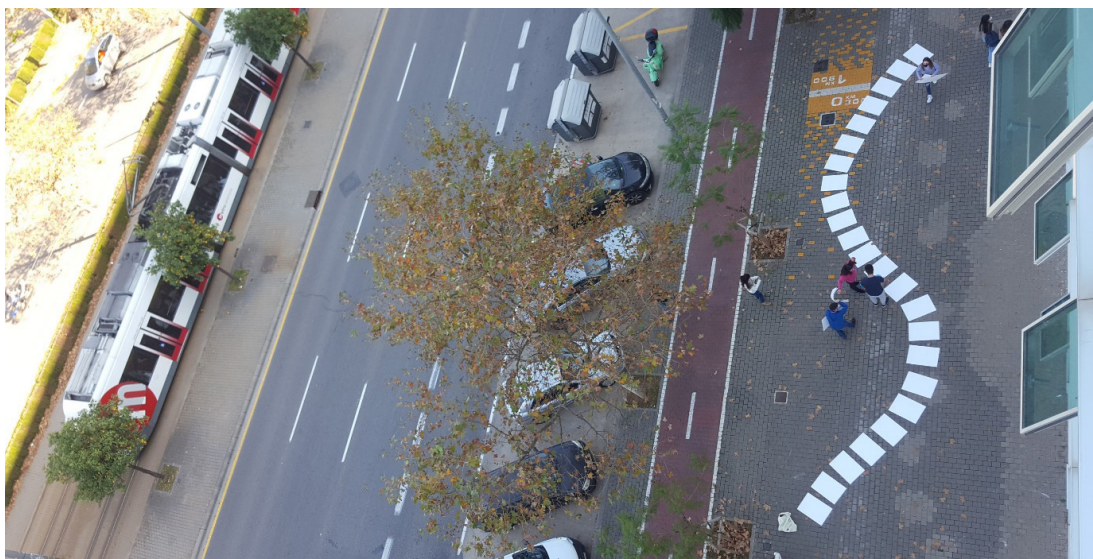

Figura 6. Una part de l'alumnat elabora els seus dissenys a l'aula, mentre que els altres generen accions a l'exterior.

text en què sorgeix, establint dinàmiques de diàleg crític en l'espai formatiu (Huerta i Monleón Oliva, 2020). La unitat d'anàlisi és una matèria del Grau de Mestre/a d'Educació Primària. Es considera aquesta unitat d'anàlisi per dues raons: 1) El contingut curricular de l'assignatura d'Educació Artística, que permet una articulació entre l'enfocament d'inclusió i la disciplina, i 2) La trobada amb la pràctica de les arts per part de la majoria de l'alumnat implicat en la investigació. Les classes inclouen debats, propostes i solucions formals (Munari, 2019), partint de la reflexió, i dinamitzant les activitats mitjançant tallers creatius i participatius, en els quals sorgeixen qüestions

com: la consideració de les problemàtiques formals (Morales, 2019); preocupacions, imaginàries i prejudicis de l'alumnat; el desenvolupament d'activitats artístiques; i una reflexió artística en el context de la visualitat (Santamaría, 2019). L'estudi ha suposat un esforç considerable d'organització i adequació, a l'haver de passar l'activitat a format en línia, a causa de la pandèmia.

La recollida de dades es concreta de la següent manera: a) diagnòstics a l'inici de l'activitat per definir els coneixements previs respecte de les temàtiques a tractar; b) desenvolupament de tallers en els quals l'alumnat realitza els seus dissenys; i finalment c) organització de grups focals a la fi

Figura 7. Experimentem per concretar la forma de la “S” de Sensibilització.

de l'activitat realitzada. El procediment d'anàlisi s'estableix com a discussió analítica de les dades recollides, des d'una perspectiva d'investigació de tipus qualitatiu. L'experiència realitzada possibilita aprendre sobre les imatges a través de la creació d'imatges, però també afavoreix la possibilitat d'oferir una educació inclusiva basant-se en el coneixement de les dissidències sexuals. Des del principi es té molt en compte el fet que l'alumnat actual coneix aquestes realitats, especialment per les sèries i pel·lícules que difonen aspectes de l'àmbit LGTBIQ+. Es tracta d'ampliar aquest coneixement, i de portar-lo al terreny de la creació d'imatges. Fem servir com a referent el museu virtual www.museari.com que ofereix nombroses obres i exposicions d'artistes LGTB.

Resultats de la investigació

Implicar l'alumnat de magisteri, futurs mestres, en una pràctica de disseny, afavorint l'acostament a problemàtiques socials, ens permet analitzar les possibilitats creatives a través del disseny gràfic entre el col·lectiu de docents, que no són especialistes en art o disseny. Amb aquesta premissa important, elaborem un conjunt de dinàmiques participatives (figura 6), incorporant el tractament de temàtiques poc habituals, ja que la diversitat sexual no és un element present al currículum acadèmic, és més, de vegades ens topem amb tabús i prejudicis que resulten difícils de superar.

Durant les explicacions inicials preparatòries del projecte “Sensibilització” vinculem el disseny

amb les manifestacions artístiques de diferents èpoques (Gamonal Arroyo, 2011), però sobretot atenent a l'art contemporani i la creació actual, incloent-hi el cinema i els audiovisuals, atenent a les recomanacions de Carlos Escaño (2019). L'art de totes les èpoques incorpora la diversitat sexual, de forma implícita o explícita (Barthes, 1986). A les darreries del segle XX irromp amb força la presència d'artistes obertament gais, que fan servir les temàtiques LGTB a les seves creacions, com veiem en les pintures d'Andy Warhol, Robert Indiana, Cy Twombly, Robert Rauschenberg o Jasper Johns. Si parlem al nostre alumnat d'aquests artistes i moviments (Huerta, 2020), els estem animant a generar recursos educatius per al futur, ja que van a ser docents, i necessiten arguments per unir art, disseny i educació en temàtiques d'urgència social. També incorporem a les classes teòriques els dissenys tradicionals, per oferir exemples que han donat pas al que podríem anomenar una veritable efervescència del disseny.

Combinant la pràctica del disseny a l'aula i la intervenció gràfica a l'espai urbà

Després d'aquestes primeres sessions formatives passem al taller en què l'alumnat realitza el seu propi disseny gràfic. Inicialment, la majoria de l'alumnat considera que “no sap dibuixar”. Quan es tracta d'incorporar l'art i el disseny al bagatge de l'alumnat, partir del que ja saben, o bé d'allò que realment els interessa, simplifica molt la tasca. Es consideren “poc coneixedors” de l'art. Quan

Figura 8. Instal·lació de la “S” a l’entrada de la Facultat, un espai molt transitat per alumnat i professorat.

s’expliquen a classe els rudiments del disseny, l’alumnat se sent més confiat per enfrontar-se a la pràctica de taller. Com que no es tracta d’alumnat universitari d’història de l’art o de belles arts, sinó de futurs mestres de primària, superar aquests temors resultarà fonamental per continuar amb el taller. Aprofitem els entorns urbans pròxims per dissenyar una “S” gegant en espais transitats (figura 7). La disposició dels fulls de paper ens donarà resultats molt diferents en funció de la figura de la lletra “S” que intentarem dibuixar.

Acció “Una immensa S per sensibilitzar contra la violència de gènere i la LGTBfòbia”

El dimecres 16 de desembre de 2021 es va presentar a la Facultat de Magisteri de la Universitat de València l’acció “69 dissidències”, una proposta per al projecte “Sensibilització en igualtat de gènere i diversitat sexual mitjançant intervencions artístiques en contextos universitaris”. Amb aquesta acció es pretén interactuar amb les persones que transiten per l’espai del campus, disposant al terra 69 fulls de paper aquarel·la intervinguts per alumnat del grau de Mestre de

Primària³. Als papers s’han realitzat dissenys on s’expliquen situacions de violència de gènere i homofòbica que l’alumnat ha patit, presenciat o imaginat. El seu grafisme resulta important, ja que els papers ha estat intervinguts mitjançant aplicacions informàtiques. La disposició de les 69 fulles a terra té la forma d’una lletra S, com una serp, la lletra inicial del projecte “Sensibilització” (Simón Pascual i Flórez Baquero, 2019). Tant les fotografies i vídeos que es fan durant la intervenció, com els resultats gràfics dels treballs, serveixen com a material per a exposicions posteriors.

L’alumnat participa des de l’inici dissenyant els seus grafismes, però també recollint posteriorment les seues impressions sobre l’acció realitzada. Si bé la primera tasca del taller consistia a dissenyar un cartell, posteriorment s’ha dissenyat un espai (el Hall d’entrada de la Facultat) incorporant la gran lletra “S”, de manera que totes les persones que passen per aquest lloc podran veure els cartells dissenyats per l’alumnat (Bellido-Pérez, 2017), disposats en forma de lletra “S” gegant, la qual cosa permet un passeig exploratori (figura 8). Aquest passeig per les corbes de la

2. Terme que neix de la necessitat d’unir en una mateixa paraula a totes les tendències discriminatòries que tenen lloc en l’actualitat degut al creixement de la visibilitat homosexual i el seu corresponent rebuig.

3. Es pot veure un vídeo de l’acció “69 dissidències” a l’enllaç <https://www.uv.es/uvweb/magisteri/es/noticias/69-dissidencias-al-hall-16-diciembre-1285923389647/Novetat.html?id=1286160564447>

gran lletra “S” combina elements de reflexió, amb el moviment del cos implicar, atenent al mateix temps al discurs semiològic del joc de la lletra, formant part del joc semiòtic que reverbera a la proposta (Groupe µ, 1992)

Respostes al qüestionari per categories

El qüestionari s'ha elaborat en base a una sèrie de preguntes en les quals s'ofereix als participants l'opció de marcar de 0 a 7 punts cadascun dels ítems, de manera que 0 seria la puntuació que recull el mínim d'acord, i el 7 seria el màxim. S'han recollit un total de 75 qüestionaris contestats, dels quals un 53% són de dones. El 48% dels participants tenen una edat menor de 20 anys. El 53% es manifesten heterossexuals, el 8% homosexuals, el 9% bisexuals, i la resta prefereixen no contestar. En la taula que segueix s'especifica com han viscut l'experiència.

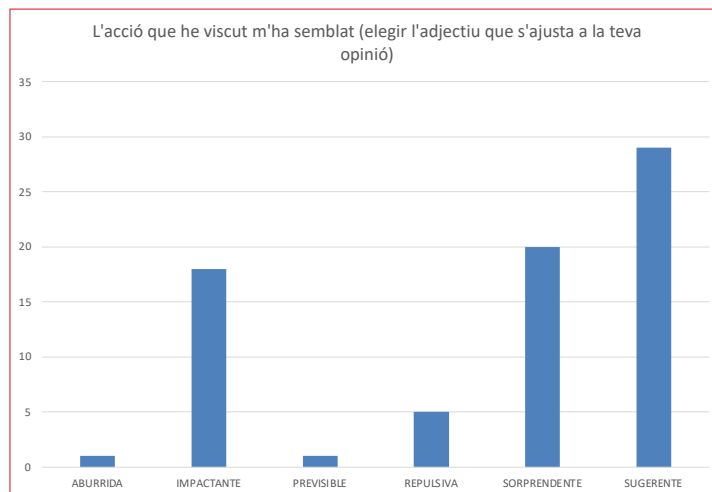
Categoria “Com ha influït en mi l'experiència”

Entre el conjunt dels participants en l'acció de la “S” de Sensibilització, un 42% manifesten haver mantingut l'opinió que tenien al respecte abans d'haver viscut aquesta experiència, mentre que un 29% consideren que després de l'acció són més sensibles al tema de la violència de gènere i la defensa de les minories LGTB (figura 9). Aquest resultat suposa que pràcticament la meitat dels participants ja tenien una opinió formada anterior a l'experiència, mentre que bona part dels qui no s'havien sentit interpel·lats abans per aquesta temàtica, ara en són conscients de la problemàtica.

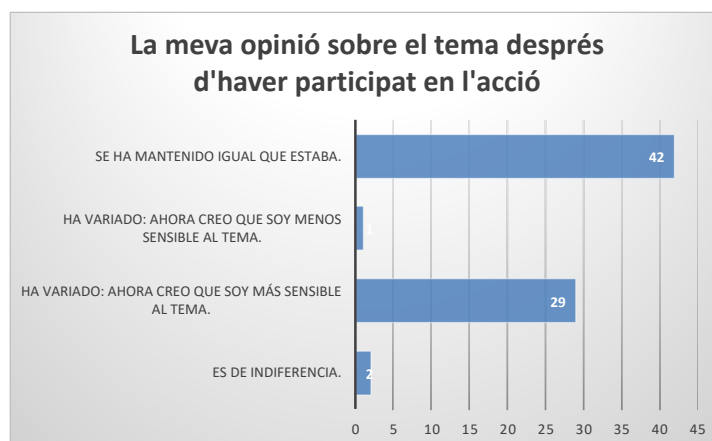
La majoria de l'alumnat (86%), gràcies a l'experiència del disseny dels cartells i de la gran “S”, ha descobert les seves pròpies capacitats, i s'ha motivat amb l'exercici, portant a la pràctica una tasca ben feta, de caire artesanal. Reivindicant el concepte d'artesà com a “persona que fa bé les coses” ens sentim, molt pròxims a les teories del pragmatista Richard Sennett (2013). En aquest sentit, l'activitat suposa un veritable desafiament, ja que incorpora reflexió, identitat, coneixements i pràctica del disseny. Es planteja que reflexionin sobre la força de la creativitat artística i es trasllada la discussió cap a les possibilitats que habiten en el camp de la visualitat, tot atenent a la saviesa exposada per Manlio Brusatin (1992) quan es refereix al poder magnètic de la tradició de les imatges.

L'experiència compartida del taller i la instal·lació

El taller de creació gràfica permet que l'alumnat identifiqui elements de la cultura visual, com ara el paper dels textos en els artefactes visuals, o

Taula 1. Com defineixen l'experiència els participants en l'acció.

Taula 2. L'opinió dels participants després d'haver intervingut en l'acció de la “S”.

la importància dels símbols amb els quals ens identifiquem, ja que fan servir simbologia feminista i símbols LGTB. Després de la presentació dels treballs, obrim un debat per definir quins aspectes els han resultat més interessants o motivadors, i per comprovar com podríem aplicar el que han après a les seves classes de primària, que és on treballaran aquests docents en el futur. D'aquesta manera repensem el paper de l'escola, i dels mestres, tal i com ens recomana Nicolas Bourriaud (2009). Tant el procés com els resultats ens permeten avaluar críticament els treballs realitzats, dissenys que transmeten sentiments i problemàtiques (figura 10). Ha servit així mateix per fer ús de materials i procediments, tant convencionals com digitals, aplicant elements del llenguatge visual amb propòsits expressius.

Figura 9. Alumnat passejant per la instal·lació de la "S" a l'entrada de la Facultat, mirant els cartells dissenyats.

Figura 10. Aspecte que presentava la instal·lació de la gran lletra "S" confeccionada amb els cartells dissenyats.

Els tallers realitzats pretenen potenciar el coneixement de l'alfabetització visual entre l'alumnat, tenint en compte que es tracta de futurs docents d'Educació Primària. Els treballs s'articulen a partir de propostes reflexives i artístiques, en les quals domina la visualitat, atenent a la Investigació Educativa Basada en Arts (Rolling, 2017). Es tracta d'un model on el docent se sent al mateix temps artista, professor i investigador. D'aquesta manera li donem importància als llenguatges artístics per anar més enllà dels convencionalismes, apropant-nos a la creació gràfica des de la

perspectiva social, la qual cosa repercuteix en la forma de conèixer el món, qüestionant els processos tradicionals d'ensenyament i aprenentatge. També impulsam l'ús de la fotografia per fomentar els registres gràfics i visuals, mitjançant la creació d'imatges.

La investigació permet indagar en les possibilitats dels entorns quotidians, atenent als espais que transita el propi alumnat (Hontanilla, 2020), especialment pel que fa al paisatge tipogràfic. Desenvolupem una activitat reflexiva que es complementa amb el procés d'acostament als usuaris

mitjançant accions participatives, potenciant processos expressius i reflexius. L'activitat estimula a repensar les dinàmiques socials i la necessitat de desmarcar-se de situacions de violència de gènere o d'abusos homòfobs, superant així rols i estereotips. Aquestes activitats fomenten un futur professorat més respectuós, utilitzant l'activitat artística i el disseny per millorar les situacions de desigualtat.

Temàtiques utilitzades als cartells dissenyats

Quan revisem els 69 cartells dissenyats per l'alumnat, descobrim quins elements han resultat més atractius per representar mitjançant figures i al·legories (Alonso-Sanz, 2020). La part emotiva de la seva elecció és un aspecte rellevant. Però també veiem com acaben imposant-se les convencions pròpies dels mitjans (des de la publicitat fins a les xarxes socials), i de les tendències imperants (figura 11). Tal com exposa Sara Caldas en relació al disseny emocional: "els dissenyadors gràfics han d'interessar-se pel més natural de l'espècie humana i basar el seu treball precisament en això: les emocions i el disseny orientat cap a elles" (Caldas, 2021, pàg. 42).

Destaca amb un 33% l'ús d'imatges de simbologies feministes (puny tancat feminista, color violeta, frases del moviment *MeeToo* i similars), seguit per un 30% de simbologies que atenen especialment als llenguatges iconogràfics LGTB (bandera de sis colors, cercle amb creus i fletxes, cors) o representen figures de les mitologies mediàtiques i culturals, com les frases i expressions pròpies de la xarxa *Twitter*. En una part dels dissenys trobem elements de la lluita de les dones que incideixen en la defensa de la igualtat i els drets. Emparentats amb aquesta preocupació per les qüestions feministes, i atenent igualment a un esperit reivindicatiu, una sèrie d'eslògans i frases contundents fan referència a la lluita pels drets de la diversitat sexual (Tena Parera, 2017). Aquest conjunt de tipologies ens porta a reconèixer una sèrie d'al·legories que encaixen amb els gustos i ideals de l'alumnat. Si bé hi ha una relació directa amb els interessos que responen a la seva edat i situació (joventut, il·lusions, dubtes, motivacions, imaginació desbordada), també encaixen amb aspectes vinculats a la defensa dels Drets Humans i les llibertats dels col·lectius LGTB.

Comentaris personals de l'alumnat i opinions recollides al qüestionari

Generar un acostament a la defensa dels drets humans i el respecte a la diversitat mitjançant la creació gràfica d'imatges suposa incorporar el coneixement de la visualitat als nostres recursos edu-

Figura 11. Cartell dissenyat per Lucía Castro i Álvaro Castellano.

catius (figura 12), considerant els objectes culturals i artístics elaborats pels moviments dissidents. Això significa que no es tracta d'objectes autònoms, sinó d'eines que ens permeten comprendre l'organització de les societats contemporànies i les relacions socials de poder que les estructuraven, seguint els passos dels estudis culturals.

Aquests són alguns dels comentaris exposats per l'alumnat en una pregunta final oberta del qüestionari, que coincideixen amb algunes de les idees recollides durant els debats dels grups focals:

- "M'ha semblat una proposta molt interessant i considero que SI que té utilitat."
- "Al meu entendre és un sentiment que no s'hauria de tractar de forçar."
- "He vist a la gent que feia els seus dibuixos molt motivada."
- "Em sembla una acció necessària que s'hauria de realitzar amb més continuïtat per conscienciar la població dels problemes reals que patim les dones i certs col·lectius."
- "Penso que sóc una persona que ja té aquestes idees i per això m'agrada que es fomentin aquestes activitats."
- "La dinàmica de la performance podria haver estat una altra, més participativa, per tal d'involucrar l'espectador com a participant actiu i conscient del problema en primera persona."

Figura 12. Acció "S" realitzada al campus d'Altea, a la Facultat de Belles Arts de la Universitat Miguel Hernández d'Elx.

Figura 13. "S" de Sensibilització, construïda per a l'acció realitzada al campus d'Altea, a la Facultat de Belles Arts de la Universitat Miguel Hernández d'Elx.

La identitat no s'ha d'entendre com una cosa fixa i essencialista, com una unitat naturalment estable i inalterada, sinó com un concepte estratègic i situat que sorgeix del joc de modalitats específiques de poder. En aquest sentit, activistes, docents i artistes poden unir-se al voltant d'una identitat col·lectiva, cristal·litzant diferents demandes (figura 13). La identitat també és una qüestió d'estètica, que serveix per a la reflexió

sobre les identitats culturals LGTB i les seves dimensions polítiques. L'afirmació d'aquesta sensibilitat s'ha convertit així en constitutiva d'una identitat artística i cultural específica, generant tot un panorama visual per superar la marginació. Si bé la constitució d'aquestes comunitats LGTB també respon a relacions de poder que condueixen a la reproducció de normes i legitimacions culturals, la veritat és que el cos de l'artista tam-

bé és vector d'emancipació individual amb potencial col·lectiu.

Conclusions

Intentem generar un discurs pedagògic innovador, tot incorporant la pràctica de l'educació artística en la formació del futur professorat de primària. Si al discurs formal incorporem qüestions de reivindicació social, aleshores estem plantejant la necessitat de millorar la tasca docent, ja que l'alumnat percep millor les possibilitats creatives del disseny des d'un major acostament a les imatges des de la pràctica. També actualitzem el llenguatge i els recursos de les arts visuals pensant en les necessitats escolars actuals, molt impregnades pel paper predominant de la imatge, així com pels usos de la tecnologia digital.

Apropem el disseny a l'alumnat de magisteri, des d'una perspectiva múltiple, atenent a qüestions estètiques, culturals, ètiques i d'implicació social. Gràcies al foment de la sensibilització en temes de gènere i diversitat sexual en les classes d'educació artística, aconseguim que bona part de l'alumnat superi els prejudicis que té cap a la pràctica del disseny, convertint la creació gràfica en potencial creatiu per a tot l'alumnat.

La incapacitat de l'alumnat està relacionada amb la manca de coneixements sobre el disseny, la qual cosa provoca un veritable rebuig cap a les tècniques artístiques en general. Intentem transmetre els conceptes d'art i disseny des de la projecció de les imatges i la cultura visual, afavorint les possibilitats creatives, mitjançant projectes senzills i eficaços que resulten útils i motivadors per a l'alumnat, com el taller "69 Dissidències". D'aquesta manera introduïm el coneixement del disseny com un llenguatge visual, al mateix temps que ens permet indagar en qüestions d'identitat i

reivindicació social, apostant per la innovació docent i l'alfabetització visual.

Incorporar l'educació artística (incloent-hi el disseny gràfic) a la formació de mestres suposa estimular la creativitat de l'alumnat, que arriba a la universitat amb un claríssim dèficit de coneixement de les imatges i de les arts visuals en general, incloent-hi el disseny. Aquest potencial artístic i creatiu dels futurs docents de primària pot activar-se programant tallers de disseny gràfic. Estimulem la seva creativitat a partir de tallers que incorporin les tecnologies digitals i la reivindicació social, desenvolupant els seus potencials mitjançant exercicis senzills, però carregats de sentiments personals, activant elements de respecte social, incitant-los a conèixer-se millor i a mostrar-se tal i com són, provocant així noves capacitats i un acostament a les seves possibilitats creatives.

Un altre factor que afavoreix l'exercici del disseny és que integra aspectes vinculats a la identitat de cada participant, cosa que redunda en la seva forma de mostrar-se a la resta. També impliquem durant el procés temàtiques d'urgència social, atenent així a l'anomenada cultura de el respecte, que consisteix a atendre les diversitats sense prejudicis ni tabús.

L'educació artística hauria d'estar més present en la formació de mestres de primària, incloent el disseny, ja que el disseny impregna tots els dominis de la quotidianitat, i és un element cultural de primer nivell, que tot docent té dret a conèixer i experimentar. Davant les dificultats que tenim amb el currículum, la manca de temps i la legislació educativa actual, hem d'oferir als mestres elements formatius que els apropin a el disseny, des de la creativitat, la innovació, la defensa dels drets humans i el respecte cap a les diversitats.

Referències

- Alonso-Sanz, Amparo (2020). Una profesora “flâneuse” en París. Cartografías en la formación inicial de docentes. *Arte, Individuo y Sociedad*, 32 (2), 363-386. DOI: <https://doi.org/10.5209/aris.63670>
- Badajoz, David, i Freixa, Gemma (2019). A design without logo does not damage brand: a packaging with a generic logo and without logo vs. a symbolic logo. *grafica*, 7 (13), 21-32. DOI: <https://doi.org/10.5565/rev/grafica.128>
- Barthes, Roland (1986). *Lo obvio y lo obtuso. Imágenes, gestos, voces*. Barcelona: Paidós.
- Bellido-Pérez, Elena (2017). Ambientación artística en los espacios comerciales. En Jiménez-Marín, Gloria (ed.) *La gestión profesional del merchandising*. Barcelona: Editorial UOC.
- Bourriaud, Nicolas (2009). *The Radicant*. New York: Lukas & Sternberg.
- Briggs, Asa & Burke, Peter (2002). *De Gutenberg a Internet. Una historia social de los medios de comunicación*. Madrid: Taurus.
- Brusatin, Manlio. (1992). *Historia de las imágenes*. Madrid: Julio Ollero Editor.
- Caldas, Sara (2021). El poder del diseño gráfico para generar emociones. *grafica*, 9 (17), 37-45. DOI: <https://doi.org/10.5565/rev/grafica.187>
- Camacho, Teresa i Steguet, Natalia (2021). El compromiso del diseño, de los diseñadores, y de nosotros como docentes. *grafica*, 9 (17), 11-16. DOI: <https://doi.org/10.5565/rev/grafica.201>
- Chung, Sheng Kuan. (2007). Media Literacy Art Education: Deconstructing Lesbian and Gay Stereotypes in the Media. *International Journal of Art and Design Education*, 26 (1), 98-107. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1476-8070.2007.00514.x>
- Duncum, Paul (2015). Transforming Art Education into Visual Culture Education through Rhizomatic Structures. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 5 (3), 47-64. DOI: <https://doi.org/10.18039/ajesi.66849>
- Escaño, Carlos (2019). La mirada como acto político. El cine y otros audiovisuales como herramientas educativas de (re)construcción del mundo. *EARL Educación Artística Revista de Investigación*, 10, 251-261. DOI: <https://doi.org/10.7203/eari.1014152>
- Freire, Paulo (2015). *Pedagogia da autonomia: saberes necessários à prática educativa*. Rio de Janeiro: Paz e Terra.
- Gamonal Arroyo, Roberto (2011). Retórica aplicada a la enseñanza del diseño gráfico. Operaciones para la creatividad. *Revista Icono 14*, 9, 410-422.
- Greteman, Adam J. (2017). Helping Kids Turn Out Queer: Queer Theory in Art Education. *Studies in Art Education: A Journal of Issues and Research*, 58(3), 195-205.
- Groupe µ (1992). *Traité du signe visuel: Pour une rhétorique de l'image*. Paris: Seuil.
- Hernández, Fernando i Sancho-Gil, Juana María (2015). A learning process within an education research group: an approach to learning qualitative research methods. *International Journal of Sociological Research Methodology*, 18(6), 651-667. DOI: <https://doi.org/10.1080/13645579.2015.1049468>
- Hontanilla, Beatriz (2020). El papel de la tipografía en la percepción de una marca. *grafica*, 8 (16), 11-20. DOI: <https://doi.org/10.5565/rev/grafica.158>
- Huerta, Ricard; Domínguez, Ricardo i Barbosa, Ana Mae (2017). Investigar para educar en diseño y otras urgencias de la educación artística. *EARL Educación Artística: Revista de Investigación*, 8, 10-23. DOI: <https://doi.org/10.7203/eari.8.10790>
- Huerta, Ricard (2020). El diseño de letras como entorno visual para educar en diversidad. *Artse-duca*, 25, 5-22. DOI: <http://dx.doi.org/10.6035/Artse-duca.2020.25.1>
- Huerta, Ricard i Monleón Oliva, Vicente (2020). Diseño de letras en carteles y cabeceras del imaginario Disney. *Icono 14*, 18(2), 406-434. DOI: <https://doi.org/10.7195/ri14.v18i2.1574>
- Jiménez-Marín, Gloria (ed.) *La gestión profesional del merchandising*. Barcelona: Editorial UOC.
- Lobovikov-Katz, Anna (2019). Methodology for Spatial-Visual Literacy (MSVL) in Heritage Education: Application to Teacher Training and Interdisciplinary Perspectives. *REIFOP Revista Electrónica Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, 22(1). DOI: <https://doi.org/10.6018/reifop.22.1.358671>
- Morales, Joan (2019). Experiencias pedagógicas en el ámbito del diseño para la transición. Estudio de un caso: el proyecto de comunicación del Espai Quiró. *Revista KEPES*, 16 (19), 217-251. DOI: <https://doi.org/10.17151/kepes.2019.16.19.9>
- Munari, Bruno (2019). *Artista y diseñador*. Barcelona: Gustavo Gili.
- Ordine, Nuccio (2013). *La utilidad de lo inútil*. Manifiesto. Barcelona: Acantilado.
- Pallarès, Marc (2020). Educación humanizada. Una aproximación a partir del legado de Heinrich Rombach. *Estudios Sobre Educación*, 38, 9-27. DOI: <https://doi.org/10.15581/004.38.9-27>
- Panciroli, Chiara (2016). Los bienes culturales como patrimonio educativo. *EARL Educación Artística Revista de Investigación*, 7, 86-99. DOI: <https://doi.org/10.7203/eari.7.8158>

- Ramon, Ricard (2019). Prácticas artísticas de visualización entre cuerpo y objeto en entornos de mediación pedagógica. *Arte, Individuo y Sociedad*, 31(13), 509-526. DOI: <http://dx.doi.org/10.5209/aris.60881>
- Rolling, James Haywood (2017). Art + Design Practice as Global Positioning System. *Art Education*, 70 (6), 4-6.
- Sancho-Gil, Joana María i Hernández, Fernando (2018). La profesión docente en la era del exceso de información y la falta de sentido. *RED. Revista de Educación a Distancia*, 56, artíc. 4. DOI: <https://doi.org/10.6018/red/56/4>
- Santamaría, Alberto (2019). *Alta cultura descafeinada. Situacionismo low cost y otras escenas del arte en el cambio de siglo*. Madrid: Siglo XXI.
- Sennett, Richard (2013). *El artesano*. Barcelona: Anagrama.
- Simón Pascual, Cristina i Flórez Baquero, Pilar (2019). Investigando la letra, dos casos de estudio, *grafica*, 7 (13), 63-68. DOI: <https://doi.org/10.5565/rev/grafica.139>
- Stake, Robert E. (2005). *Investigación con estudio de casos*. Madrid: Morata.
- Tena Parera, Daniel (2017). *Diseño gráfico publicitario*. Madrid: Síntesis.
- Yin, Robert (1994). *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.

